

4. Братский вестник. – 1966. – № 6. – С. 64.
5. Головащенко С.И. История евангельско-баптистского движения в Украине. Материалы и документы / С.И.Головащенко // Одесса, 1998. – С. 126–128.
6. Домашовець В. Український Баптистський рух / В.Домашовець // Київ – С. 302–307.
7. Єленський В. Український протестантизм / В.Єленський // Київ – С.34.
8. Єленський В. Релігійно-суспільні зміни в процесі посткомуністичних трансформацій: Україна в центрально-східноєвропейському контексті: Дис... докт. філос. наук / В. Єленський // НАН України. Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. – К., 2003. – 356 с.
9. Єленський В. Український протестантизм: прощення із сектантством // УНІАН: факти, коментарі, прогнози. 1993. – №13. – С.34.
10. Заватски В. Евангельское движение в СССР / В.Заватски // Москва, 1995 – С.129–130.
11. Закон України: Про свободу совісті та релігійні організації // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 25, ст.283 [режим доступу]: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.
12. Історія релігії в Україні. – Т. 10. Релігія і Церква років незалежності України / За ред. А. Колодного. – Дрогобич, 2003. – С. 110.
13. Конституція України. – Харків: Фактор, 2006. – 118 с.
14. Решетников Ю., Санников С. Огляд історії евангельсько-баптистського братства в Україні / Ю.Решетников, С.Санников // Богомыслие. – Одесса, 2000. – С. 177

УДК: 943.7.088

А. Слесаренко

«ВИШУКАНО НЕОТЕСАНИЙ ЗВУК»*: З ІСТОРІЇ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ МУЗИКИ 70-80-Х РОКІВ ХХ СТ. В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

У статті автор проаналізував розвиток чехословацької альтернативної музики 70-80-х років ХХ ст. Визначено особливості функціонування альтернативної сцени в умовах тоталітарної системи.

Ключові слова: альтернатива, «паралельна культура», Чехословаччина.

The author analysed development chechoslovakian alternative music 1970-1980 years. The peculiarities of alternative scene functioning in the totalitarian system are defined.

Key words: alternative, «parallel culture», Czechoslovakia.

Перманентний конфлікт комуністичної тоталітарної влади в Чехословаччині 1970-1980-х років з культурою, обумовлений прагненням першої ліквідувати будь-яке вільне мислення, притримувати до виникнення незалежних від держави форм культурного життя, «паралельної культури» (в історіографії вживаються також терміни: альтернативна, неофіційна, нелегальна, опозиційна, незалежна, підпільна тощо).

Термін «паралельна культура» належить одному із лідерів правозахисного об'єднання Хартії 77 католицькому мирянину, філософу Вацлаву Бенді. Під час хартистської дискусії у 1978 р. В. Бенда у статті «Паралельний поліс» висунув ідею розвитку незалежних громадянських ініціатив, які він назвав «паралельними структурами» чи «паралельною політикою», складовою частиною яких є уже існуюча «паралельна культура». «Паралельна культурна структура, – підкреслював В. Бенда, – є сьогодні незаперечним і очевидним позитивним фактором культурного життя, а в деяких сферах (у літературі, у певній мірі в популярній музиці та образотворчому мистецтві) повністю домінує над нежиттєвими офіційними структурами» [5, с.47].

Соціокультурною передумовою розвитку неконформістських культурних проявів є поява такої соціальної категорії, як масова інтелігенція, або численний освічений клас. Він стає «обличчям» і «авангардом» молодого покоління, в якому складається величезний потенціал розумової праці [2, с. 8].

Найширшу складову «паралельної культури», яка інтегрувала найрізноманітніші культурні та мистецькі ініціативи, позначають терміном «альтернатива». Фундаментальною особливістю альтернативи є відхід від панівної чи домінуючої тенденції (у цьому випадку – офіційної, а також масової культури) [3, с.19-20].

Особливе місце в історії «паралельної культури» належить неконформістській альтернативній музиці. Альтернатива свідомо засуджувала державну культуру режиму «нормалізації». Вона відкидала її ідилічний образ спокійного суспільства, який розглядала як споживацтво. Як наголошував музичний публіцист Йозеф Влчек (псевдонім «Зуб») у праці «Завдання чеської альтернативної музики» (1979 р.), альтернатива вимагає «правдивого відображення суспільного життя усіма можливими засобами» [13, с.232].

Феномен чехословацької «паралельної культури» загалом та альтернативної музики зокрема є предметом дослідження насамперед сучасних чеських та словацьких істориків та мистецтвознавців (Й. Алан, Й. Влчек, М. Ванек, Т. Бітріх та ін.) [3;13;11;12;4;]. Відзначимо також, що вийшло кілька документальних фільмів, присвячених незалежній культурі, що спираються на відеорепортажі та архівні дані телеканалів, інтерв'ю учасників подій, зокрема, фільми «Альтернативна культура» (1998 р., режисер П. Славік) та «Бігбіт» (1998 р., режисер В. Кржістек) Опубліковано також спогади представників альтернативи М. Хадмі та В. Коуржіла [7; 8]. Чимало зусиль для дослідження чехословацької «паралельної культури» доклав канадський богеміст Г. Гордон Скіллінг. У своїй книзі «Самвидав і незалежне суспільство в Центральній та Східній Європі» він чи не вперше в історіографії зробив спробу проаналізувати особливості функціонування самвидаву і незалежних неконформістських культурних ініціатив [10]. Г. Гордон Скіллінг брав активну участь у правозахисній діяльності європейських й американських громадських організацій. Його діяльність відіграла важливу роль у справі популяризації ідей чехословацьких дисидентів на міжнародній арені. В українській та російській славістиці зазначена проблематика не знайшла комплексного висвітлення. Отже, є необхідність проведення дослідження чехословацької альтернативної музики зазначеного періоду.

Центрами комунікації альтернативної сцени слугували так звані міські господи (господа – з чеської ресторан, трактир), навколо яких гуртувалися аматорські колективи. Визнаними місцями були празькі господи «На Кламовце» (тут збиралися члени групи «The Plastic People of the Universe»), пізніше оточення П. Плацака і М. Главса), «У Бонапарта» (класичний рок-н-ролл), «У Слунцу» (Е. Бонди та М. Кох) та «У Глаубіцу» (місце зібрань прихильників західних груп «Black Sabbath» та «Led Zepelin»), «У Клуковичів», «На гржішті». Центрами зібрань «летенських рокерів» стали легендарний пивний бар «Шпейхар» і винарня «Де Ловена». У господах відбувалися концерти, їх обговорення. Підготовка, організація і проведення акцій викликали значний інтерес як у публіки, так і у музикантів. Хоча виступи альтернативних груп не відвідувало більше, ніж чотири сотні глядачів, відбувалася певна міфологізація концертів, їх атмосфери. Альтернативні групи не часто концертували, як правило, 10 чи 12 концертів у рік.

Незалежні культурні ініціативи об'єднували передусім молодь (до 25 років). Багато угруповань виникло вже у середній школі та вузах. Середній вік тривалості існування музичних груп становив 5 років. Навколо найрізноманітніших авторських груп формувалися кола симпатиків, здатних сприймати їх творчість. Власне симпатикам адресувалися музичні записи та концерти. Поступово «паралельна культура» створювала свою публіку – репрезентанта тієї соціальної верстви, яка була в абсолютному опорі проти «middle class» і мейнстріму. На відміну від офіційної, незалежна культура була відкритою для аматорів. За словами лідера групи «Psi vojáci» Філіпа Топола, «між публікою і артистом не існувало жодного бар'єру, – то були, по-суті, однакові люди» [3, с.40].

Комунікативним каналом для різних угруповань слугували так звані «чорні ринки», де обмінювали та продавали мистецьку продукцію. Сили правопорядку регулярно їх розганяли. Місця «чорних ринків» періодично змінювалися (у Празі: на початку 1970-х років на Вацлавській площі, на Шпанельській вулиці, у середині 1970-х – у Летенських садах) [13, s.209].

Більшість нонконформістських культурних акцій організовувалися і відбувалися в умовах підпілля, що вносило до життя їх учасників момент конспірації, добровільності. Ризикували як митці, так і глядачі. Приватні будинки, дачі, майстерні виступали сценою, де відбувалися дружні посиденьки з концертами. Як правило, вибір учасників акцій обмежувався лише «обраними» особами, яких організатори особисто запрошували.

Розрізнені аматорські і напівпрофесійні групи вдалося об'єднати на базі Джазової секції Союзу музикантів ЧСР та її концертної діяльності. Інституція була створена у жовтні 1971 р. у зв'язку з проведенням у Празі VIII Міжнародного фестивалю джазу [6, s.180]. Об'єднуючи прихильників джазу та рок-музики, Джазова секція згідно програми своє завдання вбачала в організації різноманітних виступів, концертів, фестивалів, вистав, популяризації новітніх музичних напрямків, виданні музичної літератури. Членами очолюваної М. Дворжаком і К. Српом інституції упродовж 1971-1985 рр. були 8220 осіб [12, s.188]. З 1974 р. Джазова секція проводила фестивалі «Празькі джазові дні», який уможливив публічні виступи низки альтернативних груп («Extempore», «Stehlik», «Bluesberg», «Synt Art Jazz», «Classic Rock'n'Roll Band», «Žabi hlen»), позбавлених шонайменших шансів проникнути до світу легальної музики. У січні 1978 р. Джазова секція стала членом Міжнародної джазової федерації при Музичній раді ЮНЕСКО.

Найвпливовішими групами альтернативи другої половини 1970 – початку 1980-х років вважалися празькі «Extempore» (Я.Й. Недуга, М. Хадіма) та «Stehlik» (П. Кржечан), середини 1980-х років – «MCh Band» (М. Хадіма), «Pražsky výběr» (М. Коцаб) – репрезентанти рок-музики.

Зближення альтернативи й андеграунду (другої течії «паралельної культури») відбувалося повільно, що обумовлювалося взаємною недовірою та конкуренцією. Налагодження співпраці сторін інтенсифікували переслідування владою «The Plastic People of the Universe» і відхід з підпільної сцени деяких опортуністів (еміграція П. Заїчека, В. Брабенеца, ув'язнення І.М. Їроуса). В акціях Джазової секції брали участь кілька особистостей, які отримали визнання музичного підпілля, наприклад, на V «Празьких джазових днів» 9 квітня 1977 р. виступав І. Мареш, підписант правозахисного об'єднання Хартії 77 [13, s.223]. Взаємодія альтернативи й андеграунду сприяв К. Кутлер з англійської групи «Art Bears», який виступав як з «The Plastic People of the Universe», так і з «Extempore», а також брненський філософ П. Цібулка. Певне об'єднання обох сцен відбулося у 1982 р. внаслідок заборони проведення «Празьких джазових днів» та поступового переходу Джазової секції до напівлегальних форм діяльності.

З початку 1980-х років завдяки формуванню клубної субкультури альтернативна сцена успішно розвивається. У Празі, Брно, Братиславі та інших містах виникає на більш-менш легальній базі низка нонконформістських музичних клубів. Найвідомішими серед них є молодіжний клуб «На хмельниці» (Прага-Жижков), клуби «Опатов» (Прага-Опатов), «Гонг» (Прага-Височани), будинки культури на Мусіловій та Шелеповій вулицях (Брно). Функціонувало кілька регіональних варіантів таких центрів, які створювалися на основі місцевих культурних, молодіжних та освітніх клубів. Поширюються нові музичні напрямки так званої «нової хвилі» – панк, new romantic music, реггей, хардкор, world-music, індастрія та ін. У 1983 р., за даними правоохоронних органів, на території ЧССР існувало 523 музичні групи, які об'єднували 2326 осіб [12, s.207,219]. Персональний склад тієї чи іншої групи часто змінювався як через музичні смаки учасників, так і в силу особистісних відносин. З метою певної «легалізації» групи змінювали назви, наприклад, так було з колективами «Jasná Páka» і «Letadlo», які, щоб продовжити концертну діяльність, після заборони початку 1980-х років, відновилися під іменами «Hudba Praha» і «Jižní pol».

Відзначимо також, що саме у 1980-роках починали свою творчу кар'єру чимало популярних і відомих сучасних альтернативних музичних колективів Чехії та Словаччини, зокрема «Znouzectnost» (Пльзень), «Mňága a Žďorp» (Валашське Мезіржічі), «Už jsme doma» (Тепліце), «Lahka Muza» (Братислава), «Team» (Мартін).

Серед прихильників окремих музичних стилів масово з'являються різноманітні неформальні об'єднання і групи молоді. Деякі з них мали чітку організаційну структуру, видавали інформаційні бюлетені, проводили цікаві заходи [1, с.218]. Зв'язки із зарубіжними музикантами з руху «Рок в опозиції» і британською незалежною студією грампласту «Rough Trade» дозволили провести концерти кількох британських і австралійських груп, які проїжджали через територію Чехословаччини з ФРН до Австрії («Laughing Clowns», «Go-Betweens», «Art Zoyd», «This Heat» та ін.).

Альтернативне музичне мистецтво викликало інтерес у кінематографістів. Так, у 1982 р. відзняв культовий режисер Ю. Герц художній фільм «Сорока в кулаці» («Straka v hrsti») у співпраці з групою «Pražsky výběr». Музичною доріжкою стрічки стала музика цієї групи. А заголовна пісня «Сорока в кулаці» виявилася справжнім хітом, що швидко поширювався країною через т. зв. магнітодави. Фільм було заборонено через авангардність сюжету та участь у ньому підписантів Хартії 77 [9]. Публічна прем'єра «Сороки в кулаці» відбулася лише у лютому 1991 р.

У 1986 р. вийшов документальний двогодинний фільм «Музика 85» (автори Л. Гуга, В. Бурда, Р. Ріба, ведучий у кадрі – Й. Влчек), що складався з уривків концертних виступів гуртів «нової хвилі» празької клубної сцени: «Dybduk», «Babalet», «Garaž», «Mama Bubo», «Precedens», «OZW», «FPB», «Nahoru po schodišti dolu band», «Soubor tradičního popu», «Krasne nove stroje», «Hogo Fogo», «Hudba Praha».

Ставлення державної влади до світу альтернативної музики було неоднозначним. З одного боку, пропагандистські випадки у періодичних виданнях («вिकривальні» статті у «Трибуні» («Tribuna»), «Руде право» («Rude pravo»), «Млади свет» («Mlady svět») і телевізійних фільмах (наприклад, серіал «30 випадків майора Земана», 29 серія «Мімікрія», режисер І. Секвенс), репресії та переслідування (акція «Сміття» – «Odrad», призупинення діяльності Джазової секції), з другого – під егідою Соціалістичного союзу молоді (ССМ) та інших організацій Національного фронту засновувалися аматорські музичні колективи, організовувалися публічні концерти, проводився празький фестиваль «Рок-фест» (з 1986 р.), у державних студіях грампласту «Пантон», «Супрафон», «Опус» вийшли кілька альбомів і синглів груп та фольклорних співаків, які починали у межах альтернативної сцени («Yo Yo Band», «Nahlas», «Psi vojáci», В. Мерта, О. Янота, Я. Буріан).

Загалом, феномен альтернативної музичної культури, власне, не виник у Чехословаччині, але й не був механічно імпортований. Це явище характерне для загальносвітового розвитку культури другої половини ХХ століття. Чехословацька культурна спільнота створила власний варіант альтернативи, розвиваючи креативні мистецькі форми.

* вислів належить відомому музичному критику, радіоведучому російської служби «Бі-бі-сі» Севі Новгородцеву, щодо характеристики музики легендарної чеської музичної групи «The Plastic People of the Universe».

Джерела та література

1. Мотрук С.Н. Антитоталитарное движение чехословацкой молодежи в конце 80-х годов / С.Н. Мотрук // Тоталитаризм и антитоталитарные движения в Болгарии, СССР и других странах Восточной Европы (20-80 гг. XX ст.): Матер. междунар. науч. конф. / Межресп. науч. асоц. болгаристов; ред. Г.И. Чернявский. В 2 т. Т.2. – Х., 1995. – С. 217-224.
2. Революции 1989 года в странах Центрально-Восточной Европы: взгляд через десятилетие // Славяноведение. – 1999. – № 6. – С. 3-31.
3. Alan J. Alternativni kultura jako sociologicke tema / J. Alan // Alternativni kultura. Příběh české společnosti 1945-1989 / Editor J. Alan. – Praha: Lidové noviny, 2001. – S. 9-59 .

4. Bitrich T. Hodnota a hranice objektu hudby. Tři příklady z alternativního rocku / T.Bitrich // Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945-1989 / T. Bitrich / Editor J. Alan. – Praha: Lidové noviny, 2001. – S. 61-75.
5. Benda V. Paralelní polis / V. Benda // Charta 77. 1977-1989. Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace / Uspořádal V. Prečan. – Scheinfeld-Schwarzenberg-Bratislava: Československé středisko nezávislé literatury-Archa, 1990. – S. 43-51.
6. Dayova B. Sametovi filozofové: Podzemní univerzita v Československu a role Vzdělávací nadace Jana Husa v letech 1979-1989 / B. Dajova. – Brno: Doplněk, 1999. – 288 s.
7. Chadima M. Alternativa: Svědectví o českém rock& rollu sedmdesátých let (Od rekvizitaci k «nove vlně se starým obsahem») / M.Chadima. – Brno: Host, 1993. – 414 s.
8. Kouřil V. Jazzová sekce v čase a nečase / V. Kouřil. – Praha: Torst, 1999. – 397 s.
9. Pražský výběr [Elektronický zdroj]. – Режим доступу: http://www.cz.wikipedia.org/wiki/pražský_výběr.
10. Skilling H.G. Samizdat and independent Society in Central and Eastern Europe / H.G. Skilling. – Columbus: Ohio State University Press, 1989. – 293 p.
11. Vaněk M. Byl to jenom rock'n'roll? Hudební alternativa v komunistickém Československu 1956-1989 / M. Vaněk. – Praha: Academia, 2010. – 639 s.
12. Vaněk M. Kytky v popelnici. Punk a nova vlna v Československu // Ostrůvky svobody: Kulturní a občanské aktivity mlade generace v 80. letech v Československu. Sborník / Ústav pro soudobou dějiny AV ČR / M. Vaněk. – Praha: Votabia, 2002. – S. 175-235.
13. Vlček J. Hudební alternativní scény sedmdesátých až osmdesátých let // Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945-1989 / J. Vlček / Editor J. Alan. – Praha: Lidové noviny, 2001. – S. 201-263.

УДК 272

В. Максимчук

ПОНТИФКАТ ІВАНА ПАВЛА ІІ: ОСНОВНІ ВЕКТОРИ ТА ВИЗНАЧАЛЬНІ РИСИ

Стаття присвячена дослідженню особливостей понтифікату Івана Павла ІІ. Зокрема, виокремлюються чинники, що мали вплив на формування Івана Павла ІІ як духовного лідера Рим-католицької церкви та основні реформаційні ідеї новообраного папи.

Ключові слова: Рим-католицька церква, понтифікат, Іван Павло ІІ, Ватикан, паломницькі візити, Україна.

The article investigates features of the pontificate of John Paul II. In particular, distinguishes the factors that influenced the formation of John Paul II as the spiritual leader of the Catholic Church of Rome and the main ideas of the Reformation of the newly elected pope.

Key words: Roman Catholic Church, pontificate, John Paul II, Vatican, pilgrimage visits Ukraine.

Час понтифікату Івана Павла ІІ був одним з найважливіших періодів за останні декілька століть як для Церкви, так і для всього світу. Іван Павло ІІ став найвидатнішим понтифіком за всю історію папства, адже саме завдяки йому Рим-католицька церква знайшла своє місце в сучасному світі.

Проблема понтифікату Івана Павла ІІ стала об'єктом особливої уваги практично з перших днів призначення К. Войтила на пост глави Ватикану. Найґрунтовніші дослідження біографії К. Войтили здійснили Дж. Вайгель [6] та Е. Стоуртон [66], Т. Д. Лебьода [49]. Серед українських дослідників, слід назвати В. Козлова [48], колишнього посла України при Святому Престолі Г. Хоружого [71], В. Воссіну [10], А. Юраша [73], П. Яроцького [74]. Значимими для нашого дослідження є також наукові праці В. Єленського [26, 27, 28, 29, 30].

На формування К. Войтили як духовного лідера вплинула система чинників. Зокрема, слід виокремити родинне виховання та досвід, здобутий під час Другої світової війни. Війна та зло, спричинене нею, принесли К. Войтили не лише безцінний життєвий досвід (участь у «Театрі захвату», допомога євреям, праця на заводі «Солвей»), а й сформулювали ряд позицій, які згодом проявилися в понтифікаті Івана Павла ІІ. Це проповідання миру, діалог з іудеями, переосмислення традиційного погляду на працю.

Вагомий внесок у процес формування К. Войтили як авторитетного релігійного лідера зробило його спілкування з такими визначними постатями Польщі як А. Сапега та С. Вишинський. Прийнявши в 1946 р. духовний сан, К. Войтила долучився до протистояння прорадянській владі. Хоча майбутній папа ніколи прямо не вступав у протистояння із соціалістичним режимом, однак його проповіді закликали до дій, які підірвали основу тоталітарної ідеології. Він вважав, що будь-який насильницький режим тримається на підтримці, яка досягається шляхом залякування. Тому в подальшому гаслом його понтифікату став вислів «Не бійтеся!», який отримав широке ідейне навантаження.

Обрання краківського кардинала К. Войтили папою Римським, у жовтні 1978 р. стало несподіванкою не лише для пересічних вірян-католиків, але й для вищого духовенства РКЦ. Вперше главою Ватикану було обрано слов'янина. Кароль Войтила став двісті шістьдесят четвертим папою Рим-католицької церкви і 6 суверенним главою міста-держави Ватикан. Він був наймолодшим папою з 1846 року і першим папою-неіталійцем з 1523 року [6, с. 92].

Завдання, які поставив Іван Павло ІІ для свого понтифікату вимагали внутрішньої підготовки РКЦ для їх успішного виконання. З цієї метою було оновлено документальну базу католицизму, реформовано структуру Римської курії. Значна увага приділялася реалізації постанов ІІ Ватиканського собору. Характерним було і те, що Іван Павло ІІ (на відміну від своїх попередників) не обмежився католицьким простором в процесі втілення в життя соціальної доктрини РКЦ. Здійснивши безпрецедентні кроки в історії Церкви, папі вдалось досягти взаєморозуміння з іудеями та мусульманами, стабілізувати відносини з провідними християнськими конфесіями та об'єднаннями. Особлива увага приділялася діалогу з англіканцями, лютеранами, православними. Він закликав до примирення і зближення людей на засадах моральних цінностей [5, с. 106].

Разом із тим, слід зауважити, що понтифікат Івана Павла ІІ залишив низку невирішених питань, серед яких відміна целібату для рим-католицьких священників.

Значну увагу Іван Павло ІІ приділяв пасторським візитам. Зокрема, відразу після інавгурації, стала на порядок денний дата першого візиту новообраного Папи до своєї Батьківщини. Подорож у Польщу Кароля Войтили як папи Римського відбулась 2-10 червня 1979 року. Іван Павло ІІ тоді триумфально об'їхав усю країну, і в кожному місті його зустрічали сотні тисяч, а то й мільйони людей [3, с. 106]. Паломницькі візити понтифіка на рідну землю сприяли передусім консолідації поляків, зміцненню їхньої віри у можливість подолати суспільні проблеми, пов'язані із пануючим режимом. Не закликаючи відкрито до повалення режиму, він повторював, що так, як є, не повинно бути, і що зневажати гідність людини не можна.

Знецінення людського життя та негативні тенденції постмодерного світу змусили понтифіка вийти за межі виключно релігійного поля діяльності, залучивши на допомогу міжнародні організації, християнські та нехристиянські релігійні інститути, держави, юридичні та фізичні особи. Такі організації як ООН, ЄС, МАГАТЕ, ОБСЄ, Латинський Союз стали пріоритетними міжурядовими об'єднаннями з якими співпрацював Святий Престол в період 1978–2005 рр. У двосторонній дипломатії основними партнерами Апостольської столиці були США, Італія, Польща, Росія, країни Латинської Америки та Африки. Під час апостольського служіння, Іван Павло ІІ здійснив 103 пастирські візити до 129 держав світу. За його понтифікату, кількість країн з якими підтримував дипломатичні стосунки Святий Престол зросла з 85 до 174 [7, с. 114].

Практично від самого початку свого понтифікату Іван Павло ІІ взяв курс на дедалі більш активну участь Ватикану у глобальній політиці і спрямував на це дипломатичну службу Святого Престолу. Враховуючи особливий статус Ватикану як духовно-політичного